

Beata TARAPATA

Praca w hierarchii wartości młodzieży. Przegląd badań

Work in the System of Values of Young People. A Survey of Studies

Praca jest jedną z najważniejszych form zachowań ludzkich, elementem organizującym cykl życia, determinantą cech jednostki i społeczeństwa, nie można więc pominąć sposobu traktowania przez ludzi pracy, ponieważ jest ona zasadniczym ogniwem systemu wartości. Analiza pracy jako składnika systemu wartości umożliwia wgląd w najważniejsze problemy zawodowe i osobiste każdego człowieka.¹ Wartości są bowiem rodzajem postaw nadrzędnych, których funkcją jest organizowanie całego zespołu przekonań. Podejście do zagadnienia pracy poprzez problematykę wartości ma zatem ogromne walory poznawcze.

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania miejsca pracy w hierarchii wartości młodzieży. Pragnę śledzić proces zmian w wartościowaniu pracy przez młode pokolenia Polaków, opierając się na publikowanych materiałach, będących rezultatem badań empirycznych z lat 1961—1990. W rozważaniach koncentruję się na pracy zawodowej, która stanowi spójny system czynności oparty na określonych kwalifikacjach, wykonywany stale lub systematycznie w celu zaspokojenia potrzeb życiowych. Na tym tle przedstawię wyniki badań własnych, wykonanych w Zakładzie Socjologii Kultury i Wychowania UMCS pod kierunkiem Mariana Filipiaka. Badania te objęły uczniów zasadniczych szkół zawodowych, szkoły te stanowią bowiem dominujący typ kształcenia ponadpodstawowego. W latach 1980—1985 trafiało do nich 52—56% populacji ósmoklasistów.²

Pierwszym powojennym badaniem systemu wartości młodzieży był konkurs na pamiętniki młodzieży wiejskiej, rozpisany w 1961 r. Retrospektywnie objął on przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Najważ-

¹ B. Suchodolski: *Wychowanie i strategia życia*, Warszawa 1983, s. 53.

² *Edukacja w warunkach zagrożenia. Podstawowe tezy Komitetu Ekspertów do spraw edukacji narodowej*, Warszawa 1990, s. 39.

niejszą wartością była wtedy praca, utożsamiana z umiłowanym zawodem albo pracą dla społeczeństwa (zwłaszcza wiejskiego). Wielokrotnie podkreślaną cechą była jej społeczna użyteczność. Wśród autorów pamiętników byli i tacy, którzy zwracali uwagę na uszlachetniające i szczęściodajne walory pracy „Trud życia uszlachetnia człowieka”.³ „Nieszczęście nie jest złem najgorszym — najgorsza jest nuda [...]. Bierność i nuda bez żadnych przypadków są zdolne uczynić człowieka nieszczęśliwym. Człowiek zaś szczęśliwy to ten, który pracuje efektywnie, ze świadomością spełnionego obowiązku [...]”.⁴

Prace badawcze lat sześćdziesiątych jednoznacznie wskazywały na postępującą koncentrację planów młodzieży wokół osobistych dążeń i osiągnięć. Młodzież preferowała zawodowo-rodzinną orientację życiową. Respondenci A. Sokołowskiej⁵ chcieli „poświęcić się interesującej pracy zawodowej (zgodnej z zamiłowaniem)” (56,4%) i „założyć rodzinę” (52,6%). Deklarowali chęć pomocy rodzicom (44,6%), 48,9% badanych pragnęła żyć wygodnie i dostatnio (1963 r.). Studenci I roku warszawskich uczelni umieścili cele zawodowe wśród innych dążeń życiowych na 3 miejscu (1965—1966).⁶ Studenci III roku tychże uczelni zadeklarowali je jako pierwsze (1968 r.). Uczniowie klas maturalnych odpowiadając na pytanie: „O co Twoim zdaniem warto się starać w życiu?”, zdecydowali się na: sukces w zawodzie, ciekawą pracę i karierę zawodową.⁷ Podobnie wybrała młodzież ostatnich klas szkół zawodowych (oba badania przeprowadzono w latach 1963—1967). Bezpośrednią „konkurencją” dla celów zawodowych były cele rodzinne, edukacyjne i materialne.

Na tej podstawie można sądzić, że praca zawodowa traktowana była jako środek do zdobycia samodzielności i życiowego awansu. Wiązano z nią nadzieje na udane życie. „Wiele zdawało się wówczas zapowiadać, że duża aktywność zawodowa sprzyjać będzie poprawie warunków materialnych, zdobyciu wysokiego prestiżu społecznego, awansowi w hierarchii zawodowej i społecznej”.⁸

Z. Włodarski⁹ analizując wyniki badań warszawskiej młodzieży licealnej (1968 r.) stwierdził, że uczniowie łączyli we wzorach osobowych dwa czynniki: użyteczność społeczną pracy i szczęście osobiste. Młodzi ludzie

³ B. Weber: *Ideaty życiowe pamiętnikarzy*, [w:] B. Weber (red.): *Nad pamiętnikami młodzieży wiejskiej*, Warszawa 1965, s. 213.

⁴ *Ibid.*, s. 213.

⁵ A. Sokołowska: *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, Warszawa 1967, s. 127—129.

⁶ Z. Lubowicz, G. Pańtak: *Młodzież o sobie i swojej przyszłości*, Warszawa 1984, s. 24—25.

⁷ *Ibid.*, s. 24—25.

⁸ T. Lewowicki: *Aspiracje dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987, s. 209.

⁹ Z. Włodarski: *Spór o młodzież*, Warszawa 1973, s. 103—104.

pragnęli pasjonującej pracy, byli zdecydowani uczestniczyć w procesie twórczym, uzyskać uznanie i pozycję społeczną. Zaprezentowane badania dowodzą, że była praca w latach sześćdziesiątych najwyżej cenioną wartością, powszechnie uznawaną i realizowaną.

Lata siedemdziesiąte otworzyły kolejny etap badań nad hierarchią wartości młodzieży. Były to najczęściej badania zespołowe, prowadzone na dużych próbach. Do pierwszych należała ogólnopolska ankieta prasowa „Młodzi 1971”.¹⁰ Jej respondenci jako wiodące zamierzenia życiowe w swoich szerokich planach na kolejne 5 lat określali: „dalszą naukę” (61%), „urzędy i pracę zgodną z wykształceniem” (22,4%), 18% młodzieży wymieniało interesującą pracę. Tylko 20% próby opowiadało się za godzeniem nauki i pracy. W oznaczonym okresie 18,2% młodych ludzi pragnęło założyć rodzinę. Nie można jednak z tego wnosić o równorzędym traktowaniu wartości pracy z wartością rodziny. W trosce o pogodzenie pracy z nauką, o zdobyciu interesującego zawodu, upatruję presję odczuwaną, naturalnej potrzeby ułożenia życia i zabezpieczenia warunków przyszłej rodziny. Powszechnym typem aspiracji było bowiem dążenie do posiadania rodziny. Aż 62,7% młodzieży zadeklarowało to jako cel nadrzędny.

Z odpowiedzi uzyskanych na ankietę „Młodzi o sobie i swoich dążeniach” (1971 r.)¹¹ wynika, że w drodze do szczęścia młodzież preferowała: „udane życie rodzinne” (52,5%), „wysokie zarobki” (40%), „spokojne życie” (40%), „odwzajemnioną miłość” (30%) i „ciekawą pracę” (27,5%).

W latach 1972—1973 S. Nowak ankietował młodzież Warszawy i Kielc. Z listy osobistych aspiracji, aż 80% uczestników wybrało harmonijne i szczęśliwe życie rodzinne. Na drugim miejscu połowa respondentów umieściła przyjaźń. Za wartościami afiliacyjnymi znalazła się interesująca, satysfakcjonująca i użyteczna praca.

Przedstawione wyniki pozwalają określić orientację życiową młodzieży nie tyle jako rodzinno-zawodową (w przeciwieństwie do zawodowo-rodzinnej z lat 60.), ile szerzej prywatno-stabilizacyjną. Młode pokolenie akceptowało bogatszy niż w poprzednich latach zespół wartości związanych z życiem osobistym. W wyborach silniej było wyrażone pragnienie osiągnięcia stabilizacji życiowej przy dobrym zabezpieczeniu materialnym, pracy zawodowej i możliwości prowadzenia spokojnego życia.¹²

Badania wykazały zmianę w hierarchii wartości młodzieży. O ile w la-

¹⁰ K. Bujak: *Work in the value system of the young generation in Poland*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Socjologiczne” 1987, z. 11, s. 86—87; por. id.: *Postawy młodzieży szkolnej wobec pracy jako wartości społecznej*, „Studia Socjologiczne” 1977, nr 2, s. 107—132.

¹¹ D. Bednarczyk-Smolińska: *Hierarchia i priorytety wartości młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1983, nr 9, s. 265.

¹² Bujak: *Work in the value...*, s. 87—88.

tach 60. była eksponowana wysoka ranga pracy zawodowej i społecznej, o tyle „wszystko, co łączy się ze szczęśliwą rodziną, serdeczną przyjaźnią, szlachetnością osobistą (czyste sumienie) i ludzkim szacunkiem, połączonymi z ciekawą pracą zawodową, jawi się młodym *anno* 1975, jako szczęśliwe życie, którego by sobie życzyli”.¹³ Ideał ten nie uległ zasadniczej zmianie w drugiej połowie lat 70. Z Kawecki przeprowadził w 1977 roku szerokie badania, które objęły uczniów szkół średnich. Naczelne miejsce w hierarchii wartości zajęło dążenie do osiągnięcia szczęścia rodzinnego. W tym około jedna szóstą ogółu badanych zawężyła swoje zainteresowania do kręgu spraw rodzinnych. Na drugim miejscu znalazła się interesująca i społecznie użyteczna praca zawodowa, zgodna z posiadanymi kwalifikacjami i dobrze płatna.¹⁴

Preferencje młodzieży wykazały powszechne nastawienie na realizację celów życiowych, mających zapewnić poczucie bezpieczeństwa, dostarczyć osobistych i zawodowych satysfakcji. W świetle badań wydaje się, że zadowolenie z pracy rozumiane było jako uznanie ze strony kolegów i współpracowników. Zawodowych satysfakcji nie wiązano z karierą. Ta ostatnia była utożsamiana z lizusostwem i traktowano ją jako manifestację stanowiska obojętnego na presję opinii społecznej. Również dlatego ankietowana młodzież pomijała potrzebę osiągnięć w pracy zawodowej. Mniemano bowiem, że solidność i rzetelność w pracy w małym stopniu decyduje o sukcesie i powodzeniu człowieka.¹⁵

Badania z lat 70. upoważniają do sformułowania wniosku o dominacji orientacji stabilizacyjnej nad orientacją na osiągnięcia oraz o obniżaniu dążeń życiowych a nasilaniu rodzinnych. Trudno się dziwić pokoleniu lat pięćdziesiątych, pokoleniu początku małej stabilizacji, że tak silnie akcentowało wartości prywatno-stabilizacyjne. Tym bardziej, że w połowie lat 70. powiększały się nierówności społeczne, spadła rola wykształcenia i pracy jako wyznaczników sytuacji życiowej.

Syndrom egzystencjalno-afiliacyjny narastał w latach osiemdziesiątych. Jakkolwiek sierpień i okres przelomu ujawnił latentne wartości obywatelskie i godnościowe, to były one realizowane w nielicznych kręgach młodzieżowych (tzw. grupach etosowych).¹⁶ Badania sondażowe z lat 1981 i 1982 wykazały, że „generalna postawa młodzieży była przystosowawcza”.¹⁷ Młode pokolenie uznawało zasadę „trzeba życie brać takie, jakie

¹³ B. Gołębiowski: *Dynamika aspiracji*, Warszawa 1977, s. 364.

¹⁴ A. Zych: *System wartości młodzieży i jej postawy światopoglądowe*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1985, nr 6, s. 18.

¹⁵ M. Malikowski: *Młodzi wobec naczelnych wartości społecznych*, „Studia Socjologiczne” 1977, nr 3.

¹⁶ K. Bujak: *Nauczyciel i szkoła a wychowanie do struktur społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 1, s. 114–115.

¹⁷ Lubowicz, Pańtak: *op. cit.*, s. 22–23.

jest". Uzyskane wyniki nie mogą zaskakiwać. Przejście od społeczeństwa wiejskiego do miejskiego, z pominięciem fazy wczesnego, ekspansywnego kapitalizmu, spowodowało brak przedsiębiorczości i motywacji do osiągnięć indywidualnych. System planowania i zarządzania gospodarką sprzyjał biernemu oczekiwaniu na decyzję władz oraz kształtowaniu postawy „to ode mnie nie zależy”. Tę postawę umacniał iluzoryczny wpływ obywateli na sprawy publiczne.¹⁸ Postawy apatyczne i roszczeniowe formowały i podtrzymywały zadaniowa szkoła i większość instytucji państwowych. Ponadto przez wiele lat brak było związku między pracą, uznaniem i awansem. Awans zapewniał nie wkład pracy, a zaangażowanie w panującą ideologię. Jak odbijało się to na hierarchii wartości młodzieży? Materiały gromadzone w latach 1978—1984 pod kierunkiem T. Lewowickiego¹⁹ obrazują, że zdecydowanie najwyższej cenie było udane życie rodzinne (93% wyborów). Również interesująca, satysfakcjonująca praca została uznana za eksponowaną wartość życia codziennego (82% wyborów).

Na podstawie rezultatów przeprowadzonego na przełomie 1982 i 1983 roku badania uczniów ostatnich klas szkół ponadpodstawowych ustalono, że najistotniejsze wartości, o które warto w życiu zabiegać, stanowią: szczęśliwe życie rodzinne i odwzajemniona miłość oraz zdobycie zawodu i interesująca praca.²⁰ Zbliżone dane uzyskano ankietując w 1984 roku podobną próbę. „Respondenci w następujący sposób określili trzy cele, najważniejsze dla swego szczęśliwego życia: na pierwszym miejscu postawili założenie rodziny i udane życie rodzinne (56,9%, kolejno: posiadanie prawdziwych przyjaciół (39,7%), wielka i odwzajemniona miłość (38,2%), ciekawa praca zgodna z zainteresowaniami (37%)”.²¹ S. Czarnocka i Z. Lubowicz²² analizując cele życiowe młodzieży określiły: wartości afiliacyjne (posiadanie przyjaciół, rodziny, miłość) i zawodowe (ciekawa i zgodna z zainteresowaniami praca) jako naczelne, powszechnie uznawane.

Na najwyższych pozycjach w hierarchii wartości młodzieży nie zaszły, w porównaniu z dekadą lat 70., większe zmiany. Zaobserwować jednak można głębszą koncentrację na tworzeniu „własnego świata” w kręgu rodzinnym i towarzyskim. Znamienne natomiast, że tylko 40% badanej przez

¹⁸ A. Sułek: *Przemiany wartości życiowych młodzieży polskiej*, „Polska Młodzież” 1987, nr 2.

¹⁹ Lewowicki, *op. cit.*, s. 68—78.

²⁰ E. Czarnocka, E. Czechowicz: *Młodzi robotnicy lat 80. Aktywność zawodowa i społeczna*, [w:] *Młodzież w świetle badań socjologicznych*, Warszawa 1987, s. 165.

²¹ Czarnocka, Czechowicz: *op. cit.*, s. 165.

²² E. Czarnocka, Z. Lubowicz: *Z badań nad problematyką wartości młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1985, nr 8.

zespół T. Lewowickiego młodzieży sądziło, że od niej zależy zdobycie interesującego zawodu.²³

Określenie „interesujący” zaczęło nabierać nowego znaczenia. W. Germakowski²⁴ zauważył, że interesująca i satysfakcjonująca praca to, zdaniem młodzieży, przede wszystkim taka, która gwarantuje wysokie zarobki. W latach 80. nastąpiła całkowita dewaluacja pracy jako czynnika zapewniającego dobrobyt rodziny. Stąd wywodzi się szereg niekorzystnych zjawisk: podejmowanie pracy niezgodnej z kwalifikacjami, szukanie dodatkowych sposobów zarobienia pieniędzy (kosztem życia prywatnego), podejmowanie działań niezgodnych z prawem, turystyka handlowa, narastanie stanu frustracji i niezadowolenia. W ankietach znaczna część młodzieży deklaruowała chęć wyjazdu za granicę w celach zarobkowych, aby powrócić do kraju z gotówką i móc realizować model życia spokojnego i dostatniego. W Polsce takiego życia nie zapewniała solidna praca i godne życie. Zdaniem młodzieży ze szkół ponadpodstawowych²⁵, wywierały one najmniejszy wpływ na życiowy sukces (solidna praca otrzymała 24,9% wyborów, godne życie 25,1%). O pozycji człowieka decydowały: pieniądze, dobra materialne (74,7%), układy (63,1%), cwaniactwo i spryt (64,1%).

Następstwa „niedopłacania” pracowników oraz silnie odczuwane rozbieżności między rzeczywistym a pożądanym obrazem życia społecznego spowodowały, że praca stanowiąca jedną z naczelnych wartości uznawanych często przestawała być wartością realizowaną. Utrwalone w procesie wychowania wartości związane z pracą i wysokie aspiracje zawodowe zdezerowały się zbyt mocno z wartościami realizowanymi w życiu codziennym. Praca przestała zapewniać większość potrzeb, przynosić satysfakcję i dawać poczucie sensu.

Koniec lat osiemdziesiątych przyniósł wzrost potrzeby demokratyzacji życia społecznego, aspiracje do podmiotowości i autonomii oraz rozbudzenie potrzeb konsumpcyjnych. Doprowadziło to do silnych przewartościowań oraz zasadniczych reform politycznych i społeczno-gospodarczych. Jednak dalecy jesteśmy od stanu odpowiadającego oczekiwaniom społecznym. Ponadto część społeczeństwa, w tym również młodzież, objął problem bezrobocia. W 1991 roku spośród 536 tys. absolwentów wszystkich szkół 414 tys. rozpocznie samodzielne życie. Około 135 tys. osób (30%) grozi bezrobociem, do tego należy doliczyć bezrobotnych absolwentów z lat poprzednich. Według stanu z 31 XII 1990 r. było ich 164 tys. Również

²³ Lewowicki: *op. cit.*, s. 71.

²⁴ *Młode pokolenie czasu kryzysu i reform. Polska młodzież '87. Raport IBPM*, Warszawa 1988, s. 18.

²⁵ *Ibid.*, s. 94.

w bieżącym roku mają oni trudności z uzyskaniem pracy.²⁶ Jakie miejsce w tych warunkach zajmuje praca w hierarchii wartości młodzieży?

Wyniki dotyczą próby 156 uczniów II klas zasadniczych szkół zawodowych w Lublinie. Pozwoliły one na rekonstrukcję ogólnej hierarchii wartości życia codziennego ankietowanych uczniów. Najwyżej cenione przez młodzież są: „szczęście rodzinne” (87,5%) oraz „szacunek i zaufanie ludzi” (87,5%). Nieco mniej wyborów uzyskała „przyjaźń i grono przyjaciół” (69,6%). Połowa badanej młodzieży akcentuje umiejętność współżycia z ludźmi (51,8%).

Wyniki wskazują, że dla ankietowanych uczniów najważniejsze są wartości, które zaspakajają potrzeby afiliacyjne, nadają sens życiu, decydują o jakości kontaktów międzyludzkich. Duża część młodzieży (44,6%) pragnie życia na przyzwoitym poziomie materialnym. Jest więc uznawany prywatno-stabilizacyjny ideał życia, w którym orientacja na pracę nie jest rozpowszechniona. 23,2% wyborów nadało jej 10 miejsce wśród 12 wymienionych wartości. Prawdopodobnie uczniowie wybierali tylko te wartości, które uważali za najbardziej korzystne ze względu na wielkość oczekiwań, jak i ze względu na pewność osiągnięć. Niedostatki w sferze działania systemu społeczno-gospodarczego doprowadziły do pełnego rezerwy stosunku do pracy. Otaczająca rzeczywistość jest źródłem niepewności. Źródło pewności zaś stanowi rodzina i grono przyjaciół, swoje zainteresowania młodzi ludzie przesuwają więc w kierunku prywatności. Wartości wspólnotowo-moralne są wypełnieniem niepokoju związanego z przeszłością. Niepewność warunków życiowych, zablokowanie wielu naturalnych dróg życiowego awansu (m.in. przez naukę i pracę), wpływ bezpośredniego środowiska, w którym ankietowani szukają zaspokojenia swoich potrzeb spowodowały, że wzrosła ranga aspiracji materialnych.

Dotyczy to nie tylko hierarchii wartości, ale i modelu pracy. Ideał pracy jest ściśle związany z ideałem życia. Praca w opinii uczniów powinna być bezpieczna, satysfakcjonująca materialnie i wykonywana wśród dobrych kolegów. Uczniowie ZSZ nadają większe znaczenie korzyściom materialnym niż pracy ciekawej i twórczej, z możliwościami rozwoju. Podobnie jak młodzież lat osiemdziesiątych, tak i członkowie badanej grupy zdecydowałiby się na emigrację zarobkową (91,1%), gdyż „w Polsce brak perspektyw na dobre życie, pracę w zawodzie i zarobienie złotych”.

Wydaje mi się, że uzyskanie wartości materialnych nie jest nobilitowane. Na pytanie: „Czy podjąłbyś pracę, gdybyś miał zabezpieczoną sytuację materialną?”, 75% młodzieży odpowiedziało twierdząco. Sytuacja materialna jest zatem uznawana za podstawę i zabezpieczenie życia, zwłaszcza w warunkach utraty znaczenia jako źródła dobrobytu rodziny.

²⁶ K. Rzemieniecki: *Co trzeci absolwent — do „pośredniaka”*, „Dziennik Lubelski” 1991, nr 80, s. 4—5.

Zauważyłam, że praca zawodowa zajęła w hierarchii wartości życia codziennego bardzo niską pozycję w porównaniu z wynikami przedstawionymi wyżej. Pragnienia młodzieży lat 60. były związane z realizacją celów dotyczących pracy zawodowej. W latach 70. nasiliła się rola wartości rodzinnych, przy mocnych dążeniach zawodowych. W latach 80. młodzi ludzie przejawiali zachowania skierowane na tworzenie „własnego świata”, często prowadzące do izolacji od zagadnień społecznych. Praca przestała być synonimem życia spokojnego i uporządkowanego. Charakterystyczne jest jednostronne wartościowanie pracy z perspektywy celów materialnych. Taki stan poglądów młodzieży jest odbiciem sytuacji panującej w świecie dorosłych.

SUMMARY

Work is considered a source of gaining means of life in the broader sense: biological, social and psychological. The author tried to show the position of work in the hierarchy of values of young generations of Poles. Basing on the materials of the 1960's, 1970's and 1980's, changes were followed in evaluating work. The axiological approach to the problem is due to the permanence of values and their function of personality integration.

The analysis of studies demonstrates the weakening of the position of work in the hierarchy of everyday values with a simultaneous concentration of young people on private and stabilizing values. Everyday values make up a reservoir of opportunities from which man draws those currently available and real. In the 1960's work was a generally recognized and implemented value, with which hopes for success were associated. In the 1970's there was a turning towards everyday values. Interesting, satisfactory and useful work was classified next below them. A strong desire to achieve happiness in their private life characterized young people in the 1980's. The ideal of living in the circle of one's own family and friends was preferred. Although work was one of the basic declared values, it was felt to be unable to satisfy most needs connected with it. That is why it may be located on a remote position in the hierarchy of values of the young people under investigation.